

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.1>*П. Д. Гуйван*

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСНІ ОЗНАКИ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Постановка проблеми. За загальним правилом, забезпечення виконання зобов'язань – це додаткові заходи, покликані гарантувати інтереси кредитора у разі порушення обов'язків з боку боржника [1, с. 58]. Сучасні науковці, оцінюючи сутність даних правових механізмів, також традиційно підкреслюють, що способи забезпечення виконання зобов'язань спрямовані на стимулювання виконання обов'язків боржником, тож розглядають їх як чинники, котрі можуть гарантувати майновий інтерес кредиторам щодо виконання зобов'язання боржником [2, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі автори включають у визначення забезпечення виконання зобов'язань стимулюючу функцію як істотну ознаку. Вони вважають, що під способами забезпечення виконання зобов'язань маються на увазі спеціальні засоби, які достатньою мірою гарантують виконання основного зобов'язання та стимулюють боржника до належної поведінки [3, с. 18]. Інші дослідники не вважають достатньо ефективною спонукальну (стимулюючу) функцію даного інструментарію. Адже, якщо мати на увазі не фактичне досягнення стимулювання, а направленість на спонукання до належної поведінки, то така направленість є характерною для правового регулювання взагалі, оскільки предметом правового впливу є саме вольові відносини [4, с. 292]. Разом з тим, як вказують дані дослідники, неодмінно кидається в очі спрямованість встановленого законом чи договором забезпечення з метою належного виконання зобов'язання боржником на гарантування захисту прав кредитора у випадку їх порушення, і це дозволяє вести мову про їхню захисну природу [5, с. 29]. Аналіз вказаних питань є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинне законодавство України встановлює певний набір способів забезпечення виконання зобов'язань. Відсутність загально визначених ознак засобів забезпечення дозволяє дослідникам досить часто без необхідної та належної аргументації відносити до непоіменованих зобов'язань даного виду різні заходи, які не мають відповідних кваліфікуючих ознак, що призводить до розмивання самого поняття забезпечення виконання зобов'язань. Причому, у науковій літературі зустрічаються не зовсім виважене віднесення до цих способів відшкодування збитків, правил про субсидіарну відповідальність, внесення коштів у депозит тощо [6, с. 121–122].

Але одна обставина для виникнення забезпечення має бути обов'язково присутня: відповідний спосіб мусить бути передбачений або імперативно (наприклад, податкова застава, нормативна неустойка), або ж бути прописаним у договорі (завдаток, порука). Крім визначеності з даного питання у основному договорі, спосіб забезпечення може бути обумовлений і у окремому правочині. Його сторони укладають разом з основним договором, або пізніше, але до початку виконання. При

цьому має дотримуватися принцип добровільності та диспозитивності. Вимога кредитора щодо укладення забезпечувальної угоди, пред'явлена після набрання чинності основним зобов'язанням, як правило, не є обов'язковою для іншої сторони. Іншими словами, відсутність згоди щодо укладення окремої акцесорної угоди не дає підстав вважати основний договір дефектним. З огляду на диспозитивність цивільно-правових відносин подібний підхід є правильним. Адже, на підставі наведеного аналізу слід прийти до висновку, що, коли в самому договорі чи документах, які є його невід'ємною частиною, не міститься зобов'язань щодо подальшого укладення забезпечувальної угоди і виникнення таких відносин не обумовлене наявністю будь-яких юридичних фактів, одностороння зміна умов договору згідно з положеннями чинного цивільного законодавства буде неправомірною.

Зважаючи на зазначене, можливість подальшого після укладення основного правочину виникнення забезпечувальних взаємин може бути досягнута наступним способом. Обов'язковість виникнення забезпечувальних відносин між вірителем і боржником чи третьою особою передбачається в основному договорі та обумовлюється фактом появи заборгованості останнього. При цьому кредитор набуває права вимоги, а боржник – обов'язок на протязі погодженого періоду укласти договір про забезпечення виконання зобов'язання. При відмові або неукладенні подібної угоди боржником продавець може звернутися до суду з вимогою про примусове її укладання, оскільки ця дія в даній ситуації для обох сторін буде обов'язковою. Слід припустити, що судові рішення за цим спором буде позитивним для кредитора. Інша справа, якщо спір виникне не про сам факт укладення забезпечувального договору, а щодо його змісту. Щоб уникнути невизначеності вимога укласти забезпечувальну угоду повинна містити у собі проект даного договору з зазначенням змісту такого договору. Зрозуміло, що з огляду на невисоку зацікавленість контрагента в такій угоді здійснити зазначені дії не так просто.

Отже, із викладеного вище випливає, що найліпше наповнити реальним змістом, наприклад, заставне право кредитора шляхом укладання договору, який забезпечує виконання основного зобов'язання, одночасно із укладанням або переукладанням основної угоди. Втім, може трапитися, що чинність додаткового правочину скінчилася, у той час, як договір, з якого виникає основне зобов'язання, продовжує діяти. Така ситуація характерна для відносин з постачання енергетичних ресурсів через приєднану мережу, надання комунальних послуг тощо, відповідно до правового регулювання яких вони вважаються продовженими на той же строк, коли за певний час до закінчення угоди жодна із сторін не вимагає їхнього припинення. Але подібне автоматичне (за мовчанням) подовження тривалості основного договору далєбі не означає такого ж результату для акцесорного. У свою чергу, можливість переукладання забезпечувальних договорів, за загальним правилом, з'являється тільки при наявності сукупності трьох обставин: 1) закінчення строку, на який укладений вказаний договір; 2) якщо хоча б одна із сторін виявила бажання переукласти його на нових умовах; 3) це волевиявлення було виражене на протязі встановленого договором строку до закінчення угоди. Тому для поновлення договірних відносин зацікавлена сторона зобов'язана направити контрагенту свої пропозиції стосовно змісту нового договору. Але слід зважати на те, що у цьому разі

можливості кредитора отримати забезпечення будуть значно меншими, враховуючи необов'язковість такого правочину для боржника за основним зобов'язанням.

Одним із цивільно-правових способів забезпечення виконання зобов'язання, якому будемо приділяти додаткову увагу в цьому дослідженні, є завдаток. Його забезпечувальна сутність полягає в тому, що передання боржником кредиторіві предмета завдатку (грошової суми або рухомого майна) виконує три функції: по-перше, видача завдатку здійснюється боржником у рахунок належних з нього за договором платежів (і в цьому відношенні вона дуже схожа на попередню оплату – аванс), по-друге, завдаток видається на підтвердження основного зобов'язання; по-третє, завдаток видається на забезпечення я основного зобов'язання [7, с. 10].

Особливістю завдатка вважаються спеціальні наслідки, що виникають в результаті невиконання зобов'язання. В наукових дослідженнях було зазначено, що відповідно до характеру обставин, котрі сприяли невиконанню обов'язку, забезпеченого завдатком, правові результати можуть поділятися на два різновиди у залежності від наявності чи відсутності вини сторін. Скажімо, ч. 3 ст. 571 ЦКУ передбачає, що при припиненні зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню. У цьому випадку ситуація має однакових результат: передані грошові кошти або інше майно, передане кредиторіві в рахунок забезпечення основного зобов'язання, підлягають поверненню їх ньому первинному володільцю [8]. Інша річ, коли після спливу часу для виконання основного обов'язку він не був виконаний: у цьому разі, якщо порушення сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Оскільки поняттям порушення зобов'язання охоплюється не лише невиконання його, а й неналежне виконання, то вказаний наслідок має настати і в тому випадку, коли боржник його виконує у неналежний спосіб, строк тощо. Такий підхід впливає із самої сутності даного забезпечувального механізму, попри інше ставлення до цього питання з боку правозастосовних органів. Разом з тим, завдаток є єдиним способом впливу на несправного кредитора: якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості. Тут ми можемо вести мову не тільки про забезпечення виконання обов'язку (позаяк кредитор не є зобов'язаною особою за основним договором), а також про відповідальність кредитора за його прострочення. Даний припис можна розглядати як спеціальну норму загального правила ст. 616 ЦКУ. У цьому найбільш рафіновано проявляється каральна функція забезпечувальних заходів.

У літературі жваво обговорюється питання про темпоральне співвідношення основного зобов'язання та завдатку. Власне, більшість науковців переконані, що завдатком може забезпечуватися лише існуюче дійсне зобов'язання [9, с. 12]. В той же час інші дослідники намагаються довести протилежне – тезу про необов'язковість наявності основного договору при укладенні угоди про завдаток. Про це, на їхню думку, свідчить, зокрема той факт, що законодавством не врегульовано питання стосовно долі зобов'язання в разі втрати завдатку або повернення його в подвійному розмірі, адже втрата завдатку не є підставою припинення основного договору (купівлі-продажу). Відтак, завдаток розглядається як вид забезпечення

не виконання, а укладення договору у майбутньому [10, с. 41–42]. В цьому контексті О. Гусев вказує, що завдаток на відміну від застави завжди видається у рахунок забезпечення зобов'язання по майбутньому договору [11, с. 15]. Таким чином, з даної позиції угода про завдаток є фактично договором, який має спонукати осіб до укладення основного договору, і подібний підхід максимально відповідає потребам практики, яка потребує забезпечувального механізму, що повинен діяти у випадку укладення попереднього договору.

На наше переконання, позиція науковців, що обстоюють темпоральну незалежність акцесорного зобов'язання від існування основного є глибоко помилковою. Власне, сама сутність забезпечувальних відносин полягає в тому, що вони є додатковими до основного зобов'язання, тож виникнути раніше, ніж сторони обумовили зміст останнього, воно просто не може. Той факт, що законодавець в окремих випадках вказує на можливість забезпечення майбутнього боргу, стосується виключно обсягу такого обов'язку, але підстави його виникнення обов'язково мають бути відомими сторонам чи третім особам, що виступають на борці боржника, зарані. То є проявом нормативного оформлення сенсу даних відносин. Вказані вище дослідники змішують до купи фактори, які забезпечують зобов'язання укласти у майбутньому відповідну угоду і забезпечення чинного зобов'язання. Але, забезпечення обов'язку однієї із сторін укласти в наступному періоді цивільно-правовий правочин є одночасно способом гарантування виконання чинного зобов'язання, котре входить до складу попереднього договору. І саме на виконання умов попереднього договору, а не майбутнього, спрямоване вказане забезпечувальне відношення. Нарешті, спір взагалі втрачає сенс, якщо уважно подивитися на зміст відповідного нормативного матеріалу. Адже, однією з основних ознак завдатку за правилом ст. 570 ЦКУ визначається та, що він вноситься на підтвердження існуючого основного зобов'язання.

Ще одним досить специфічним способом забезпечення виконання зобов'язань є гарантія [12, с. 22]. На відміну від інших забезпечувальних механізмів, у гарантії не проглядається чіткої прив'язки до основного зобов'язання, виконання якого вона гарантує. За правилом ст. 562 ЦКУ зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема, і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання. Гарантія видається на певний строк і є чинною від дня її видачі, якщо в ній не зазначено інший момент. Вона не може бути достроково відкликана гарантом, якщо в самому документі про таку можливість не вказано. Як відмічалось у літературі, саме ознаки безвідкличності, незалежності від основного зобов'язання, непередаваність прав за гарантією іншій особі та особливості підстав припинення і визначають спеціальний статус гарантії [13, с. 72–73].

Так як і інші способи забезпечення, гарантія «спрацьовує» після правопорушення – невиконання основного зобов'язання належним чином у обумовленому обсязі чи у встановлений строк [14, с. 482]. Саме після цього кредитор вправі пред'явити вимогу гаранту про виконання обов'язку боржника. Після одержання вимоги законодавець визначає характер та послідовність вчинків гаранта. Він повинен негайно повідомити про це боржника і передати йому копію вимоги разом

з доданими до неї документами. Також гарант повинен розглянути вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установленій у гарантії строк, а у разі його відсутності – в розумний строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії. Якщо внаслідок аналізу пред'явленої кредитором до гаранта вимоги останнім буде встановлено, що вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії, він має право відмовитися від задоволення вимоги, про що має негайно повідомити кредитора.

Буває так, що після пред'явлення кредиторської вимоги гарант дізнається про недійсність основного зобов'язання або про його припинення будь-яким із способів, передбачених у главі 50 ЦКУ, зокрема, шляхом належного виконання. Звісно, він мусить повідомити про цей факт кредитора. Але незалежність гарантії від основного зобов'язання стосується, насамперед, не пов'язаності їхньої чинності та дійсності одне з одним. Відтак, навіть знаючи про недійсність чи припинення основного зобов'язання, кредитор може пред'явити повторну вимогу до гаранта про виконання такого зобов'язку боржника. Дана вимога підлягає задоволенню (ст. 564, 565 ЦКУ). У цьому полягає ризиковий характер даного забезпечувального зобов'язання, що компенсується оплатністю даних послуг. Зрештою, вказана можливість відповідальності за невиконання недійсних чи припинених зобов'язань і відрізняє в основному гарантію від поруки. Так же, як і припоруці, гарант, що виконав основний зобов'язок боржника, отримує право вимоги до останнього, але на відміну від поруки, де таке повноваження виникає внаслідок суброгації, гарант набуває його в порядку регресу. Дана незначна різниця, все ж має певне значення, зокрема, при обчисленні позовної давності за зворотними вимогами.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що у наявності створеного зарані джерела для подальшого виконання порушеного зобов'язання і таким чином – захисті порушеного права кредитора якраз і полягає призначення та особливості, додатковості (акцесорності) способів забезпечення виконання зобов'язань. Джерело виконання порушеного зобов'язання створюється боржником за власний рахунок або за рахунок третіх осіб, що з ним пов'язані, в інтересах кредитора. В якості подібного джерела можуть виступати певне майно (при заставі), зобов'язок третьої особи виконати порушене зобов'язання (при гарантії), грошові кошти (при завдатку). Воно формується на випадок порушення боржником свого зобов'язку за договором в обсязі даного зобов'язку, і спрацьовує у разі настання правопорушення.

Література

1. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. / за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
2. Покачалова А. Поняття та правова природа забезпечення зобов'язань. *Юридична Україна*. 2010. № 10. С. 82–87.
3. Хаметов Р., Миронова О. Обеспечение исполнения обязательств: договорные способы. *Российская юстиция*. 1996. № 5. С. 18–20.
4. Алексеев С. С. Общая теория права. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
5. Кізілова О. С. Застава в цивільному праві України (концептуальні засади та правова природа): автореф. дис. докт. юрид. наук. Одеса, 2011. 38 с.
6. Попов Ю. Поняття забезпечення виконання зобов'язання. *Право України*. 2008. № 6. С. 119–124.

7. Проценко І. О. Види забезпечення належного виконання зобов'язань у цивільному праві України: єдність та диференціація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 18 с.
8. Удалова Н. М. Задаток как способ обеспечения исполнения обязательств. *Научно-практический журнал «Современные научные исследования и инновации»* 2014. № 1. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/01/30594>
9. Дзери І. Особливості завдатку та забезпечуваних ним зобов'язань. *Юридична газета*. 12 жовтня 2006. № 19(79). С. 11–13.
10. Серебрякова Ю. О. Завдаток як вид забезпечення виконання зобов'язання. *Юридичний вісник*. 2010. № 2(15). С. 40–43.
11. Гусев О. Б. Договор о задатке. *Нотариус*. 1999. № 3(17). С. 14–19.
12. Спасибо-Фатеева І. Порука і гарантія як способи забезпечення виконання зобов'язань. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 3. С. 22–25.
13. Сібільов М. Структура та основний зміст загальних положень про зобов'язання у проекті нового Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1997. Число 1. С. 72–76.
14. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє видання, перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2010. 862 с.

Анотація

Гуйван П. Д. До питання про сутнісні ознаки окремих способів забезпечення виконання зобов'язань. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуального наукового питання про сутнісні ознаки та темпоральні координати засобів забезпечення виконання цивільних зобов'язань. В роботі аналізується їх загальне значення та характер. Доводиться, що основною у застосуванні цих заходів є захисна функція: саме у такий спосіб відбувається ефективна охорона прав кредитора. Наголошується, що відповідний спосіб мусить бути передбачений або імперативно, або ж повинен бути прописаним у договорі. Детально вивчається порядок виникнення подібного акцесорного зобов'язання шляхом укладення окремого правочину. При цьому вимога кредитора щодо укладення забезпечувальної угоди, як правило, не є обов'язковою для іншої сторони. А відсутність згоди щодо укладення окремої акцесорної угоди не дає підстав вважати основний договір дефектним. З цього робиться висновок, що найліпше наповнити реальним змістом, наприклад, заставне право кредитора шляхом укладання договору, який забезпечує виконання основного зобов'язання, одночасно із укладанням або переукладанням основної угоди. Втім, у конкретних ситуаціях бувають винятки, що досліджуються у статті. Окрема увага приділяється з'ясуванню реального змісту правовідносин, що складаються при забезпеченні виконання шляхом передачі завдатку та вступом у відношення третьої особи, що стає гарантом. Розкриваються спеціальні наслідки, що виникають в результаті невиконання зобов'язання у таких випадках. Так, завдаток є найбільш специфічним способом впливу на несправного кредитора: якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості. Тобто, йдеться не тільки про забезпечення виконання обов'язку (позаяк кредитор не є зобов'язаною особою за основним договором), а про відповідальність кредитора за його прострочення. Також в роботі аргументовано критикується позиція окремих науковців, які обстоюють темпоральну незалежність акцесорного зобов'язання щодо завдатку від існування основного. Сама сутність забезпечувальних відносин полягає в тому, що вони є додатковими до основного зобов'язання, тож виникнути раніше, ніж сторони обумовили зміст останнього, воно просто не може.

Ключові слова: забезпечувальне відношення, завдаток та гарантія, строк.

Summary

Guyvan P. D. To the question of the essential characteristics of certain ways of ensuring the fulfillment of obligations. – Article.

The article is devoted to the research of the actual scientific question about the essential features and temporal coordinates of the means of ensuring the fulfillment of civil obligations. The work analyzes their general meaning and nature. It is proven that the main thing in the application of these measures is the protective function: it is in this way that the creditor's rights are effectively protected. It is emphasized that the appropriate method must be provided either imperatively, or must be prescribed in the contract. The procedure for the emergence of such an accessory obligation by concluding a separate deed is studied in detail. At the same time, the creditor's requirement to conclude a security agreement is usually not binding

on the other party. And the lack of agreement on the conclusion of a separate accessory agreement does not give grounds to consider the main agreement defective. From this, it is concluded that it is best to fill it with real content, for example, the creditor's lien by concluding a contract that ensures the fulfillment of the main obligation, simultaneously with the conclusion or renegotiation of the main agreement. However, in specific situations there are exceptions, which are explored in the article. Particular attention is paid to clarifying the real content of the legal relationship, which is formed when ensuring performance by transferring the deposit and entering into the relationship of a third person who becomes a guarantor. Special consequences resulting from non-fulfillment of the obligation in such cases are disclosed. Thus, a deposit is the most specific way of influencing a defective creditor: if the breach of obligation occurred due to the creditor's fault, he is obliged to return the deposit to the debtor and additionally pay an amount equal to the amount of the deposit or its value. That is, it is not only about ensuring the fulfillment of the obligation (since the creditor is not an obligated person under the main contract), but about the creditor's responsibility for its delay. The work also provides an argumentative critique of the position of some scientists who argue for the temporal independence of the accessory obligation regarding the deposit from the existence of the main one. the very essence of collateral relations is that they are additional to the main obligation, so it simply cannot arise before the parties have determined the content of the latter.

Key words: security relationship, deposit and guarantee, term.